

Ion Negoïtescu, dincolo de estetic

Mircea A. DIACONU

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Abstract: A fragment from an extensive research that concerns the relationship between the criticism of I. Negoïtescu, a refined aesthete, and Ion Agârbiceanu's prose, asocial and ethically engaged prose, this study aims to argue how, as a adept of the aesthetic autonomy and of the need to synchronize the Romanian culture with the European values, just like E. Lovinescu, his magister., I. Negoïtescu exceeds Lovinescu's approach, by constructing his own aesthetic. Therefore, we take into consideration Negoïtescu's early confessions, when he adhered to the Iron Guard, his ideas expressed in the Sibiu Literary Circle Manifesto, his own confession in favor of Lovinescu, as well as the way in which he is perceived by the Romanian literary criticism. Overall, it is argued Negoïtescu's option for exceeding the aesthetics in favor of supra-individual values. Among the arguments, we also invoke here his opinions and those of his colleagues from the Sibiu Literary Circle about I.L. Caragiale.

Keywords: *I. Negoïtescu, aesthetic autonomy, Sibiu Literary Circle, I.L. Caragiale.*

01. Un posedat al emoțiilor estetice

Este I. Negoïtescu cel mai lovinescian dintre critici? Devenit aproape loc comun, faptul reiese atât din evaluările celorlalți (așa e perceput cel mai adesea), dar și din opțiunile lui cele mai vizibile. Negoïtescu vrea să se știe că profesiunea lui de credință e una lovinesciană. În tot cazul, problema merită o discuție mai amplă, din care nu pot lipsi câteva aspecte biografice.

În 20 mai 1938 (când nu împlinise încă 18 ani), I. Negoïtescu nota în paginile lui de jurnal (publicate în 1997 sub titlul *Ora oglinzilor*): „Mi-am cumpărat o carte, pe care de mult doream s-o am în bibliotecă: *Istoria literaturii române contemporane* de E. Lovinescu. // Criticul acesta, admirabil, cu toată greșeala lui de ordin național, e de o valoare ce nu se poate discuta”. Și deși proiecta peste câteva luni (5 decembrie 1938) „un studiu de combatere (lecțiunea e, totuși, nesigură, ne spun editorii) a parte din ideile lui Lovinescu din *Istoria civilizației române moderne*”, pe 28 decembrie nota că a început să citească și volumul al II-lea, mărturisind că „volumul I mi-a plăcut și mi-a lărgit considerabil orizontul vederii asupra ramurilor de cultură la care se referea”. De altfel, într-o încercare de studiu din 1 iunie 1938, poate chiar ca urmare a lecturilor din

Lovinescu, Negoïtescu exprimă convingerea că „În arta literară nu există altă tendință decât aceea de a produce emoția estetică. În adevărata artă literară nu poate fi vorba de tendință moralizatoare. Scriitorul nu produce, nu «poate» produce opera de artă sub imboldul unei tendințe, ci doar sub imboldul genialității sale creatoare. Există artă evident moralizatoare, dar ea a fost concepută nu pe baza tendinței moralizatoare a autorului, ci fiindcă așa e structurată genialitatea sa creatoare”.

Ideile sunt reluate în ale locuri din fragmentele de studii de la sfârșitul anilor '30, publicate în *Ora oglinzilor*. Astfel, în „Corectări la *Naționalitatea în artă* de A.C. Cuza” (datat 1 iunie 1938), I. Negoïtescu exprimă rezerve față de opiniile lui A.C. Cuza care generaliza teoriile sămănătoriste privind obligativitatea artiștilor „de a se inspira din românesc”. Enescu sau Grigorescu sunt invocați tocmai pentru a releva depășirea naționalului. Iar concluzia pe care o trage Negoïtescu e următoarea: „Un artist are totdeauna libertatea de a-și alege subiectele cum vrea și de unde vrea. Cu cât e mai superior, în opera lui naționalitatea se va întrevădea, chiar și fără voia lui”. Iar aici Negoïtescu aduce în discuție o problemă sensibilă, aceea a literaturii române scrise de evrei, care merită să fie cunoscută. Iată: „În ce privește pe scriitorii evrei, noi spunem: Operele lor, care descriu ghetoul din nașunea în mijlocul căreia trăiesc, sunt cele mai de valoare și ajung să fie, uneori, întrucât întrebuițează ca mijloc de exprimare graiul națiunii gazdă, capodopere ale înseși acestei națiuni”. Mai mult, evocând, în 1943, prima întrevădere cu Lovinescu, Negoïtescu se întreabă: „Eram un posedat al emoțiilor estetice, chinuitul meu suflet care înflorise la umbra zidurilor sumbre din cetatea Sibiului, ce căuta în apa tulbure a acestei capitale, unde rasele și obiceiurile se împreunau, unde din împerecherea Occidentului și Orientul ieșise o ființă grotescă, acel suflet al metropolei, murdar și pur, cu trupul lasciv și ochii de o scăpărare atât de vie?”. Dar întrebarea este implicit mărturisire și adeziune. În acel mediu impur al Bucureștilor balcanici, „sensibilitatea mea, continuă Negoïtescu, era de natură livrescă”. De altfel, iată cum încep paginile acestea confesive scrise în 1943: „Evoluam diafan pe străzi. Hrănit cu lecturi de supremă artă, îmbăiat în apele pure ale muzicii și luminându-mi în sânger irizările cromatice ale impresioniștilor francezi, cu gândurile arse de focul magic al demoniei flamande. Ce împărechiere de gusturi îmi dizolva inima, ca într-o plasmă miraculoasă, de unde sufletul îmi iradia?”.

Existența însăși e trăită estetic, printr-o senzorialitate dusă la extrem, a dematerializării totale. Pasionat de impresioniști, de irizările lor cromatice, nu întâmplător va fi văzut, mult mai târziu, în Lovinescu un critic simbolist. Curajoasă folosire a termenului (și curajoasă situație), care se bazează însă pe o argumentație pe măsură. În fine, pentru a vedea cât de mult coboară esteticul în stradă, în organic, să cităm o altă secvență din rândurile de început: „Erau clipe când, pierdut în nopți, mă credeam Aubrey de Vere, ciudatul cavaler Lely, eroul lui Mateiu Caragiale; în capul meu, ca într-o vastă sală de concert, al cărei singur spectator tot eu eram, se auzeau viorile și flautele, violoncelele și clavecinele, muzica eterată și simplă a lui Bach se tăia în planul stridențelor lui Strawinsky. Mereu și mereu se întretăiau planurile, ca în tablourile îngrozitoare, adevăratele coșmaruri intelectuale, ale lui Picasso”. Și aici urmează întrebarea: „Eram un posedat al emoțiilor estetice [...]?”. Indiscutabil că Negoïtescu era un posedat al emoțiilor estetice, iar critica literară, bulversată și de originalitățile lui Negoïtescu, a rămas fixată în această imagine.

02. Experiența tinerească a antimodernității

Dar acest posedat al emoțiilor, care mărturisește că a devenit „aerian de fericire” după una-două întâlniri cu Lovinescu și care dezvăluie că i-a păstrat lui Lovinescu „o dragoste care a crescut mereu și va crește încă, topind în ea toate iubirile mele pentru cărți, pentru tablouri și pentru simfonii”, avusese o experiență în anii adolescenței în care nu trăise doar pentru artă. E vorba de tinerețea lui legionară. Tinerețea de dreapta. Tocmai așa se explică „greșeala de ordin național” din *Istoria literaturii române contemporane* – iar Agârbiceanu, având în vedere felul lui Lovinescu de a-i judeca textele pe temă evreiască, era aici, fără doar și poate, un caz. Probabil așa se explică proiectatul „studiu de combatere” a ideilor din *Istoria civilizației române moderne*. Până la urmă, se pare că va fi învins esteticul. Dar un estetic în care se va adăposti ceva din fondul unei umanități care-și transcende individualitate, istoria, concretul, pentru a se proiecta nu atât în mitic și arhetipal, cât în adâncurile ființei, într-o abisalitate pe care opera o oglindește.

În fapt, în anii tinereții, înainte chiar de a-l citi pe Lovinescu, Negoïtescu era, ideologic, un antimodern. Era acel antimodernism din care s-au născut la noi, ca în întreaga Europă, reacțiile de recuperare a ființei originare, nealterate de civilizație și rațiune. Preocupările pentru India, pentru dacism, pentru ortodoxie, panslavismul, yoga, chiar arta neagră a dadaștilor erau reacții față de supremația rațiunii promovate de iluminiști care duseseră în fundătura și ororile războiului.

Pentru Negoïtescu, într-un gest de un vitalism total, războiul este chiar o reacție la inerție. Iată-l notând, pe 4 martie 1937: „Toată perioada de vreme până la război n-a fost altceva decât o continuă acumulare de forțe în vederea fatalei izbucniri. Formele sociale satisfăceau doar o mică parte a omenirii, o extrem de mică parte, în timp ce marea majoritate suferea din toate puterile. Revoluția franceză și apoi toate celelalte care i-au urmat n-au reușit decât în minimă parte să îndrepte dăunătoarele stări de lucruri”. Discursul continuă în aceiași termeni, invocându-se faptul că „francezii nu erau încă pregătiți pentru marea: Libertate, Egalitate, Fraternitate”, ori că războiul n-a fost provocat de atentatorul de la Sarajevo, nici de interese politice concrete, ci de logica însăși a istoriei: „El a fost provocat de omenirea întreagă. Chiar și liniștii burghezi, cei ce se aflau într-o bunăstare materială, simțeau că în sufletul lor fierbe ceva. Îi cuprinsese o neliniște. Milioane de suflete ce se frământau febril alcătuiau un vulcan enorm ce trebuia să erupă”. Or, războiul n-a fost decât prima erupție: „Prima a prevestit pe a doua. Pe aceasta o vom cunoaște-o noi tinerii de azi. Omul caută mereu și dibuiește, doar va putea să nimerească pe calea spre bine. Calea arătată de Mântuitorul, creștinismul, e cea mai perfectă. [...] Și eu am convingerea că într-o bună zi oamenii se vor întoarce pocăiți tot spre calea bătută de martirii primelor veacuri creștine”. Nu vom vorbi acum de ironia sortii. Dar putem înțelege ceva din rădăcinile concepției lui Negoïtescu despre modernitate. Și despre estetic.

Pe de altă parte, explicabilă, în acest context, dorința lui Negoïtescu de a combate viziunea lui Lovinescu. Tânăr fiind, să ne-amintim, îi iartă, totuși, greșeala de ordin național. Oricum, nu poți ocoli întrebarea dacă nu cumva aici se vor fi aflând rădăcinile preocupării de mai târziu a lui Negoïtescu pentru trans-istoric, pentru trans-estetic. Există,

în tot cazul, o zonă *plutonică* în scrisul lui Negoieșcu, cu rădăcinile în tumultul tinereții. Așa să se explice admirația lui pentru Agârbiceanu? Greu de susținut o astfel de ipoteză. În fond, Negoieșcu abjură rapid fanatismele verzi de tinerețe; dar, dincolo de biografic, va fi putut fi cu totul extirpată locuirea în substratul originar? De aici, poate, identificarea acelei modernități – o altă modernitate – a lui Agârbiceanu, care sondează ființa. Doar că, spre deosebire de Sadoveanu sau Eminescu, considerați, cum vom vedea la un moment dat, scriitori neestetici, Agârbiceanu chiar o face, în cel mai propriu-sens, într-o manieră ne-estetică, dacă nu cumva, deliberat, chiar împotriva esteticului.

03. Povestea unui Manifest

Cert este că, după aceste arderi de adolescență, modelul lui Negoieșcu devine Lovinescu. Cărțile lui i-au marcat existența. De altfel, explicit, Negoieșcu a pledat permanent pentru autonomia esteticului – cum am văzut, e una dintre acuzațiile care i se aduc prin anii '50 – și dacă în conștiința publică el are această imagine, faptul se datorează înainte de toate cunoscutului *Manifest al Cercului Literar*, publicat în ziarul „Viața” din 13 mai 1943. Interesant supratitlul, poate pus de redacție, cu nota lui de revoltă ironică: „Ardealul estetic”.

În fapt, Negoieșcu consideră că scrisoarea pe care i-o trimite lui Lovinescu e un „protest împotriva formelor desuete care mai stăruie peste literatura [...] ce se vrea, în mod anacronic, regională și «specifică»”. Asemenea lui Lovinescu odinioară, Negoieșcu crede și el că Ardealul e sămănătorist în mod organic; și dacă acest fapt era justificat cândva, constanta aceasta care pune în minorat esteticul trebuie depășită. „Această scrisoare Vă vine din Ardeal din patria sămănătorismului”, mărturisește el, pentru a detalia: „În Ardeal, însă, criza nu re apare ca o împrejurare momentană, de influență și oportunitate extraestetică, ci ea se prezintă ca o permanență, ca o stare de spirit retrogradă și profund dăunătoare evoluției artistice”, care este expresia „lipsei grave a unei conștiințe estetice și a bunului gust”. În concluzie, crede că e necesară „o cât mai grabnică liberare din crusta anacronică a sămănătorismului specificist”. Sincronizarea cu Occidentul, pe care Negoieșcu o aduce în discuție, ar însemna depășirea specificității și relevarea a ceea ce e general, „ideea pură a umanității”. Iar reperiile nu sunt deloc accidentale: „Iată de ce opera unui Platon, unui Goethe sau a unui Rodin, reprezintă un bun de umanitate și nu se perimează; ea nu are însemnătate în măsura momentului și locului când a fost realizată, ci mai ales atât cât constituie expresia umanității creatoare”.

Opțiunea pentru estetic nu exclude – cum nu se întâmplă, de altfel, nici în cazul lui Lovinescu – un anumit conținut, dar este un conținut care depășește localul, particularul, proiectându-se în ființa profundă, ori, ca mai târziu, în tragic. Originea unei astfel de poziții este, ca și în cazul opțiunii pentru estetic, pentru autonomia esteticului, același Maioreșcu, care vorbea despre impersonalitatea artistului și despre depășirea particularului, prin europenizarea culturii române. Să fi descoperit Negoieșcu o astfel de „sinteză” – greu decelabilă, însă – la sămănătoristul (după Lovinescu) Agârbiceanu? Cum se face că lovinescianul cel mai pur e un admirator al lui Agârbiceanu, iată chiar obiectul acestei analize. Cert este că Manifestul generează mari dispute în spațiul transilvănean. O detaliere a lor, în Lucian Valea, *Generația amănată*, care, comentând scrisoarea trimisă de

cerchiști lui Lovinescu conchide: „Câte afirmații, tot atâtea erori” (217). Cităm de-aici: „În lunile mai-iunie 1941, Negoïtescu e partizan declarat al poeziei emanând dintr-un «etos prea bine stabilit». Peste un an numai va adera la radicalismul estetic lovinescian” (164). Sau: „În mai 1942, la București, cerchiștii nu-l caută pe Lovinescu. În mai 1943, aderă, public, la lovinescianism și-i trimite criticului o scrisoare care stârnește scandal. Ce se întâmplase în decursul unui an? Crescuseră, desigur, presiunile extra literare și apărarea culturii cerea, din acest punct de vedere, un bastion încercat” (215). Sunt pagini de bună evocare și de bune amintiri în cartea lui Lucian Valea, care se situase de partea cealaltă a baricadei, a literaturii care trebuia angajată: „Nu de retorica manifestelor se simțea atunci nevoie, ci de gestul lovinescian din epoca neutralității și a primului război: ieșirea tuturor scriitorilor adevărați din primejdioasa lor izolare, printr-o prezență publicistică reală, care ar fi ridicat nivelul calitativ al scrierilor dedicate rezistenței noastre naționale” (220). Să nu uităm că Lovinescu îi consideră pe cerchiști, în răspunsul lui (publicat în „Viața”, 23 mai 1943), a *patra generație maioreșciană*. Lovinescu reia aici istoria luptei pentru autonomie, invocând Ardealul, „unde confuziile, pe care le combătea T. Maiorescu acum șaptezeci de ani și eu însumi de vrei patruzeci de ani, intră în însăși plămada unei alcătuirii sufletești cu mari justificări istorice în trecut dar fără îndreptățire legitimă de a se perpetua peste necesitatea momentului, care nu mai cere ca noțiunea esteticului să fie subestimată noțiunii eticului și culturalului”, pentru a releva ulterior riscurile pe care le presupune o astfel de situație: „Eu n-am jucat nici un rol politic sau cultural și încă din tinerețe am renunțat de bună voie și bucuros la o carieră totuși legitimă, numai pentru a mă putea consacra unei activități critice libere de orice constrângeri morale, căreia dvs. îi aduceți astăzi o undă de simpatie și stimă măgulitoare. După o muncă de 40 de ani, ce ar putea impune oarecare considerație prin continuitatea și dezinteresarea ei notorie, mă văd la fel de descoperit tuturor atacurilor îndârjiților sau începătorilor ca și în debuturile mele, am rămas deznaționalizat. Acum un an, în revista «Convorbiri Literare», unde m-am străduit odinioară, atâta vreme, și pe al cărui spirit «major» am pretenția a-l continua, am citit articolul unui tânăr, de al cărui nume auzeam întâia oară, susținând că în momentele de față, când pier atâția eroi pe stepele Rusiei, oameni primejdioși literaturii noastre naționale ca mine ar trebui puși la zid și împușcați. Iată ce vă așteaptă pe calea, pe care ați apucat”.

În final, întrebarea retorică dă girul grupului, în fruntea căruia se afla atunci Negoïtescu. „Să fiți oare dv. elementele tinere, din care se va selecta a patra generație postmaioresciană de apărători ai autonomiei esteticului?”, urmată de mărturisirea testamentară: „Cum vă răspund dintr-un sanatoriu, ochii mei s-ar închide bucuroși peste aceste zori fericite” („Răspunsul d-lui E. Lovinescu la scrisoarea «Cercului Literar» din Sibiu”, în *Scrieri 3. Aquaforte*, Ediție de Eugen Simion, București, Editura Minerva, 1979).

04. Stereotipii, printre critici

Oricum, critica literară a văzut în Negoïtescu înainte de toate lovinesciana autonomie a esteticului, ceea ce s-ar putea numi, pornind de la disocierea pe care el însuși o face în eseu despre Eminescu, *zona neptunică* a creației sale critice. Este ceea ce reține sau impune enciclopedia. În DSR, Ion Vartic conchide că Negoïtescu este

„criticul cel mai apropiat de E. Lovinescu” și că pe lângă alte imperative ale mentorului, pe care le preia, „o pondere covârșitoare” o are „disocierea valorii estetice de celelalte valori”. Nimic nu-i perturbă teza, chiar dacă el citează la un moment dat, din „Perspectivă”, unul dintre articolele-program din „Revista Cercului Literar” (publicată în nr. 1, ian. 1941), afirmația lui Negoieșcu conform căreia „Opera de artă poate cuprinde și alte valori decât cea estetică. Dacă însă pe aceasta n-o cuprinde, ea e nulă ca operă de artă”. Care sunt acele alte valori care au apărut în sistemul estetic al lui Negoieșcu, Ion Vartic nu ne spune.

Pentru Nicolae Manolescu, în vremea Cercului, Negoieșcu este „un estetik ireductibil, polemizând cu naționalismul cronic al ardelenilor”, luptând „împotriva banalităților neosămănătoriste și provinciale la modă”, pentru a vorbi apoi de o a doua etapă, „în anii '60-'70, când estetismul este, din nou principala armă contra, de data asta, tematicii socialiste și a rudimentarei literaturi comandate de oficialitate”. De reținut și concluzia că, „chiar dacă adesea discutabile, judecățile de valoare ale criticului nu păcătuiesc niciodată prin abandonarea criteriului estetic, ci prin, cel mult, subiectivitatea unui gust complet neortodox”. Fără a insista, să invocăm în trecere opinia lui Petru Poantă, din DGLR, conform căreia Negoieșcu „impune exclusiv criteriul estetic în evaluarea scrierilor literare” (Petru Poantă detaliază și nuanțează în *Cercul Literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul original*, Editura Clusium, 1997), ori poziția lui Alex Ștefănescu, care invocă „existența estetizantă” a lui Negoieșcu și faptul că acesta „iubea atât de mult profunzimea, încât le inventa”: „Se lăsa condus, cel mai adesea, de dorința de a trăi un moment de beatitudine estetică. Când era în criză de heroină literară, se mulțumea și cu un text slab, pe care îl folosea, recurgând la autosugestie, ca pe unul valoros”.

În tot cazul, critica literară n-a depășit stadiul de tinerețe al convingerilor lui Negoieșcu (deși uneori, rareori, a intuit o schimbare de ton) și vede în el pe autorul Manifestului invocat anterior, pe lovinescianul apărător și practician donquijotesc al esteticului, un mandarin al lui. Firește, pentru aceste fixări în idee, de vină nu e numai Negoieșcu, nici numai critica literară, care a simplificat perspectiva, ci și istoria în sine: Negoieșcu revine în viața literară târziu, publică pasager, iar sistemul critic – care să fie ilustrarea unei viziuni estetice – îi este deturnat de întâmplări ale vieții concrete. În fragmentele introductive adăugate în ediția din 1999 a volumului *Euphorion*, Balotă precizează: „Nego, condotier neobosit, ne propunea nouă, amicilor săi, un nou plan de bătaie, o nouă strategie în vederea cuceririi vreunui donjon din cetatea literară, adică a unei redacții în care noi să fim, dacă nu conducătorii oficiali, dar cel puțin eminențele cenușii și, evident, colaboratorii privilegiați. Proiecta uneori, tot mai rar, o «revistă a noastră», dar aceasta nu mai urma liniile clasic-ideale, trasate cu cincisprezece ani în urmă, pentru îndelung visatul *Euphorion*. Urmăream amuzat turbulențele amicului meu, zbaterea sa de cele mai multe ori vană, regretam strădaniile sale adeseori umilitoare pentru a-și plasa vreun articol într-o revistă. [...] Posibilitatea pe care o avea în noul climat de a participa la viața literară exacerbă în el un duh neliniștit al cabalei. Eșecurile – și erau numeroase – îl deprimeau, dar depresiunile sale durau pe atunci încă puțin, abia căzut Nego își lua avântul într-un nou număr de trapez literar iar plasa în care cădea părea să-l azvârle în sus”.

05. Excepțiile care confirmă regula: Gheorghe Grigurcu, Mircea Martin

Poate că putem descifra ceva din felul cum s-a înșelat critica literară – și enciclopedia – în legătură cu Negoïtescu trecând în revistă opiniile lui Gheorghe Grigurcu. În *Critici români de azi*, Cartea Românească, 1981, Negoïtescu e trecut, firește, la secvența numită „Critica artistică și critica actualității”. Ba chiar este primul dintre criticii cu care Grigurcu legitimează o astfel de direcție. Căreia i-ar mai aparține, printre alții, Nicolae Manolescu, Cornel Regman, Lucian Raicu, Eugen Simion și nu numai ei. Lui Negoïtescu îi sunt analizate volumele *Lampa lui Aladin*, *Engrame*, *Analize și sinteze* și „romanul epistolar” care adună corespondența dintre Negoïtescu și Radu Stanca, esențial în descifrarea esteticii euphorioniste. Gheorghe Grigurcu vorbește despre „implicarea existențială din scrisul lui Negoïtescu”, cu consecințele relativizante în ceea ce privește judecata de valoare. „Critica lui I. Negoïtescu pare în acest volum (e vorba despre *Lampa lui Aladin*, n.n.) un exercițiu liber al sensibilității, cuprinsă de o ultimă învăpăiere paroxistică, înaintea disciplinării impuse de către istoria literară. Neprecizată, scara axiologică e acoperită de luxurianța vegetației exegetice care afectează a se susține prin sine”. Verdictul e negativ și concluzia lui Grigurcu e fără milă: „În articolele lui I. Negoïtescu se regăsește în bună parte onctuozitatea atât de controversată a lui Perpessicus”. Reiese un Negoïtescu narcisist, timid, inapt să atace și să se apare, posedat de vibrație lăuntrică atunci când scrie despre consacrați, risipind laude și creditând fără măsură în alte cazuri. Se supune analiza lui Negoïtescu unui sistem? Se datează erorilor de evaluare vreunui raționament intim? Gheorghe Grigurcu nu pare interesat de astfel de aspecte.

Peste ani, în nr. 9-10/1995 din „Viața Românească”, Grigurcu publică însă un text cu titlul „Estetismul deschis al lui I. Negoïtescu”, comentariu la ediția a doua, din 1994, a *Scriitorilor români contemporani*, o replică implicită pe care o dă altora, dar înainte de toate sie-și. Iată cum începe acest text: „Ca și Vladimir Streinu, potrivit caracterizării pe care el însuși i-o face în *Istoria literaturii române*, I. Negoïtescu cultivă o critică ce aspiră a se menține «într-o empirie estetică, adică într-o durată pură și vie, departe de generalitățile ce îndepărtează de obiect». Aceasta va să zică tratarea literaturii în imanența ei, ca un «concret necategorial», ca o modalitate a «vieții informulabile», ca o realitate «monadică». [...] Atitudine ce, firește, se asociază cu circumspecția față de istorism, psihologism și sociologism, forme ale pozitivismului”. Or, Gheorghe Grigurcu descoperă acum că Negoïtescu „infirmă prejudecata unui estetism reducăționist, artificios, frustrant, demodat”. Continuă criticul: „Nu e vorba nici de un bigotism purist, nici de o închistare într-un ritual desuet, nici de un specific dubios și egoist, refractar la alte valori și semnificații. Postura estetică e una deschisă”, care vizează „integralitatea”, „mitologia”. Analiza nu e foarte convingătoare, demonstrația propriu-zisă lipsește, dar Gheorghe Grigurcu observă sistemul din spatele cronicilor lui Negoïtescu. Concluzia, deși plasată în coordonate metaforice, e dincolo de orice dubiu: „Iată cum estetul Negoïtescu, trecând prin experiențele istoriei, încercând a exorciza actualitatea ei încâlcită și dureroasă și a limpezi viitorul, care este «noaptea prezentului nostru», ajunge a o transmuta în vizionarism. Ipostaza sa de *homo aestheticus* nu reprezintă o captivitate, o limită, ci, dimpotrivă, e deschizătoare de

generoase orizonturi. Ea îi oferă un cult al valorilor spiritului rânduie sub steaua artei și disciplina unei consecvențe din care decurge un ethos” (126). Pe acest traseu, afirmații decisive în articolul „La o reeditare”, publicat în volumul *De la un critic la altul*, în care se produce o veritabilă recuperare a lui Ion Negoițescu. „Încă privită pieziș, supusă unor interpretări micșorătoare ori pur și simplu ignorată, personalitatea sa ni se înfățișează însă cu atât mai plină de promisiuni pentru viitorime cu cât condiția de *caz* e mai stânjenitoare și concomitent mai incitantă”. „Răstălmăcitul, ostracizatul I. Negoițescu” e văzut prin prisma câtorva dintre afirmațiile din prefața la *istoria* sa. Negoițescu mărturisește acolo că *istoria* este „o operă de exil”, care nu putea fi realizată decât „sub zările libertății”. Or, gândul care nu putea fi formulat decât în atari condiții e următorul: „ce ne spune literatura română asupra ființei noastre axiologice, adică ce suntem noi românii și cum ne prezentăm noi în confruntarea istoriei?”. Este ideea sub care trebuie așezat tot scrisul lui Negoițescu. Pe de altă parte, Grigurcu reține afirmația: „Criteriul estetic rămâne așadar o permanență inviolabilă în demersul meu, însă prin intermediul estetic eu m-am străduit să văd mai departe, mai în adânc”. Sunt afirmațiile lui Negoițescu pe care Gheorghe Grigurcu le pune la temelie recuperării pe care o are în vedere și care pune în evidență aparentul paradox că „autorul *Poeziei lui Eminescu* s-a manifestat ca un acerb adversar al totalitarismului comunist”.

Așadar, un rafinat aproape decadent angajat în lupta pentru libertate nu e, de fapt, chiar o bizarerie. Ci dimpotrivă. Nu e vreo contradicție la mijloc, ci metoda proprie lui Negoițescu, lui Lovinescu însuși, de altfel, de a refuza «actul gratuit» specific «estetismului absolutizant» care permite orice compromis moral, orice slăbiciune morală, transformată ipocrit în aderență la valoare. Până la urmă, ceea ce se relevă în misiunea critică pe care și-o asumă Negoițescu este o conștiință. O conștiință în acțiune. Citim din Grigurcu: „Conform exemplului lovinescian, I. Negoițescu, cel atât de sensibil, de deschis în raport cu orice semn al esteticului, pune stavilă gratuității în conduita sa de critic, prin însăși delimitarea condiției acesteia”. O poziție de felul acesta fusese intuită cu mult înainte de un Virgil Nemoianu. Pentru el, critica lui Negoițescu – și e avut în vedere studiul despre Eminescu – este una arhetipală. Iar esteticul este, în acest caz, asumare subiectivă, trăire în exercițiu critic, o estetizare a receptării înseși și, finalmente, o depășire a esteticului. Spune Virgil Nemoianu: „Premisa necesară este, la subiectul cercetător, o stare de intensiv tumult, de efervescentă fierbinte, la care participă în egal și nediscriminat amestec intelectul și simțurile, dorința și dăruirea, cultura și instinctele, plasmeele sentimentale, stare care face ca întâlnirea cu «*substanța lirică*» să nu fie o ciocnire de corpuri dure și articulate (cum e adesea actul critic), ci o topire de materiale moi, o împreunare de lave voluptos-curgătoare, să nu fie luptă, ci iubire. Abia acum, ca rod ala cestei îmbrățișări, se naște ceea ce va fi obiectul criticii lui I. Negoițescu: «*imagini-cristab*», nucleu ale operei, semnalele «*sonurilor*», adevărații *sâmburi ai creației*”.

Aventura estetică propusă de I. Negoițescu, una pe cont propriu, care explică „gusturile excentrice” de care vorbea Nicolae Manolescu, duc în cele din urmă la o explorare în adâncime a operei. Adept al lui Lovinescu, Negoițescu îl și trădează, dacă nu cumva e vorba despre o aprofundare a lui, mutând experiența estetică în ființă, în trans-individual și în trans-istoric. Ce e de demonstrat e dincolo de orice dubiu: Negoițescu e perceput drept campionul valorilor estetice. Dar lucrurile, indiscutabil,

sunt ceva mai complicate. Și ele pun în evidență opțiuni în mișcare. Ciudat cum o bună parte a criticii literare a rămas fixată în imaginea de tinerețe a lui Negoïtescu.

O excepție, de asemenea, Mircea Martin. În volumul *Radicalitate și nuanță*, el evocă figura criticului sub titlul „Ion Negoïtescu, estetul incoruptibil”, un titlu înșelător, care poate crea senzația că Mircea Martin vede în Negoïtescu exclusiv pe estetul pe care nimic n-ar putea să-l perturbe. Mircea Martin invocă înainte de toate faptele, dovezile adeziunii lui Negoïtescu la autonomia esteticului, iar dintre ele nu lipsește *Manifestul* din 1943: „A conceput *Manifestul* din 1943 adresat lui Lovinescu în semn de adeziune la direcția citadină, occidentală, sincronistă, dată de acesta culturii române contemporane, precum și la disocierea valorilor și preeminența criteriului estetic [...]”. De reținut ordinea acestor fapte; prioritară este angajarea ideologică, și anume înscrierea literaturii române printre valorile europene, gând, de asemenea, maioreșcian. E interesant că Mircea Martin reține și citează din textul lui Negoïtescu următoarea afirmație: „Pentru noi, literatura română nu înseamnă un fenomen închis, petrecut într-o țărmuire autarhică, nu o contribuție pitorească la etnografia europeană, ci o ramură tânără a spiritualității continentale, ramură străbătută de aceeași sevă și încărcată de același roade, chiar dacă pământul în care s-au împlântat rădăcinile e altul”. Concluzia lui Mircea Martin vine firesc: Negoïtescu este „cel mai apropiat și mai demn dintre descendenții lovinescieni”. Lovinescian chiar prin această angajare, Negoïtescu a trăit în orizont moral, iar Mircea Martin exact acest lucru îl reține: „acest degustător avizat și subtil al tuturor savorilor literare autohtone și străine, acest incoruptibil estetic a fost un om pentru care *problema morală* există. Meditația de ordin etic nu lipsește din valorizările sale estetice”. Iar mai târziu: „criticul a descoperit acea fibră morală care l-a ajutat să refuze compromisurile. I-a fost dat tocmai lui - alături de atât de puțini alții - să salveze onoarea intelectualilor români”. Așadar, cuvântul incoruptibil din titlul evocării lui Mircea Martin trimite spre dimensiunea angajată și angajantă a scrisului lui Negoïtescu. Cât despre admirația lui pentru Agârbiceanu, ea se înscrie în diagnosticul-analiză propus de același Mircea Martin: „Există în critica lui I. Negoïtescu o credință în ficțiune, adică în absolutul artei, care îi intensifică trăirile și face posibile interferențe semnificative între existențial și estetic. Criticul persistă în iluzie, în autoiluzionare - modelul îndepărtat e acela al ironiei romantice - până la a resimți nerealizarea *artistică* însăși ca pe un eșec vital”. Eșec vital, adică un eșec care instituie viața.

06. Momentul Euphorion și I.L. Caragiale

Valori estetice, așadar? Valori estetice pe care Negoïtescu le-a depășit? O plasare în chiar miezul esteticului și, în același timp, în afara lui?! Aici intervine toată discuția despre euphorionism, pe care o relevă corespondența lui Negoïtescu cu Radu Stanca și câteva dintre scrierile lui Nicolae Balotă, concept cărui timpul i-a cenzurat existența. Pentru tinerii aceștia fascinați de ironia tragică a romanticilor germani, pentru tinerii aceștia care trăiesc în orizont cultural și estetic, esteticul nu e o valoare în sine; el este fundamentat de superbia propriei iluzii, a conștiinței ei. Într-o scrisoare din 1945, Negoïtescu nota: „Ceea ce ne face asemănători (pe noi din Cerc) romanticilor germani, adică mai precis grupului surprins de cartea admirabilă a Ricardei Huch, e ironia noastră, dar și mai accentuată, căci la noi nu e numai ironia față de lume, ci ironia față de noi

înșine, teribilă, devoratoare, dar delicioasă”. La drept vorbind, e încorporată în trăirea estetică chiar această deșertăciune superbă din ironia romantică. Dar decantările merg și mai departe. Pe 28 aprilie 1946, Negoïtescu scris: „Definiția lui Schiller mi-a plăcut, căci răspunde tendinței tot mai vii ce o avem (și care în fond e aceeași ce ne animă pe noi la Sibiu) de a da operei de artă dimensiunea «celeilalte valori» – dacă îți place expresia... Căci valoarea estetică de abia atunci își descoperă semnificațiile ei multiple, când trăiește în concubinaj cu alta. Iată de ce tragicul, cum spune amicul nostru comun Schiller, nu există decât acolo unde există moralul”.

La câteva luni, pe 3 iunie 1946, lucrurile par să se clarifice, iar cuvântul Euphorion devine emblematic pentru viziunea despre estetic a lui Negoïtescu. Îi scria lui Radu Stanca: „*Euphorion* e un simbol bogat și cerchist. El simbolizează tot ce e nou pe plan spiritual («Poezie în sine», fără timp, loc și persoană, cum spune Goethe într-o convorbire cu Eckermann), romantismul ca și Revoluția franceză. Într-o explicație dată lui Eckermann, Goethe mărturisește intenția inițială de a-l face pe Euphorion să culeagă roadele unui deznodământ fericit, și a fost împiedicat numai de impresia profundă ce i-a produs-o moartea lui Byron la Missolonghi. De aici, consecințe cu tâlc. Ca fiu al Elenei și al lui Faust, în Euphorion s-au contopit spiritul grecesc, apolinic (limitele, ordinea elină) și fausticul modern al europeanului, adică dinamismul, avântul nesăbuit. Preponderând acesta din urmă, Euphorion e mânat spre dezastru. În introducerea mea (la revista pe care o proiecta și care urma să se numească „Euphorion”, n.n.), eu voi propune ca țintă a noastră pe acel Euphorion inițial al lui Goethe, în care s-au armonizat ordinea, măsura, regula grecească și fausticul – romanticul germanic. Toate decăderile romantice contemporane, semne ale crizei și dezastrului, cum naturalismul și suprarealismul etc. Sunt consecințele acelei rupturi din Euphorion. Noi să propune restaurarea goetheană. Poezia Cercului e pe această linie. Iar delimitările noastre între genuri și între valori au același sens”. Pe 7 august 1947, Negoïtescu conchidea că „pentru poziția noastră cerchistă”, scrierile estetice ale lui Schiller „au o importanță extraordinară, prin *accentul moral al esteticii schilleriene*: așa cum viziunea noastră estetică trebuie să fie o viziune morală”. Și totul dintr-o înțelegere care implică sincronizarea și înscrierea în etosul și contemporaneitatea europeană. Între Negoïtescu și prietenul său Radu Stanca, om de teatru care se pregătea să pună în scenă *O scrisoare pierdută* de I.L. Caragiale, are loc un schimb de replici despre sensurile operei marelui dramaturg. Hermeneutica articulată aici pune în evidență o viziune despre estetic în coordonatele euphorionismului. Scria Negoïtescu pe 13 august 1947: „Sincer mă îndoiesc că *Scrisoarea pierdută* ar fi depășit un mare succes de sezon la Berlin (ceea ce nu scade nimic din măreția estetică pură a lui Caragiale, dar atâta timp cât operele literare românești nu vor presupune – chiar și când lucrul nu se declară cu ostentație – marile dimensiuni ale moralului – tragicului – sublimului – religiosului – misticului, ele nu vor intra în conștiința permanentă a publicului european”. Și pe această temă insistă, în aceeași scrisoare: „pentru noi Caragiale poate rămâne clasic și veșnic actual, căci sufletul nostru e astfel alcătuit că știm trăi numai pe o singură coardă, cea estetică, dar occidentalul european (de altfel, ca și rusul) nu rezistă decât la valoarea estetică conjugată cu altele, care de-abia ele să-i dea adâncime și semnificație durabilă”. Nuanțele interpretării lui Negoïtescu pe tema Caragiale se dezvoltă în alte scrisori. Într-un loc, e invocat Schiller, cu *Scrisori asupra educației estetice a omului*, din care Negoïtescu reține ideea că „moravurile țin de estetic” (13 august – 1947 p. 104).

Altundeva (17 septembrie 1947), ideea e dezvoltată: „Sunt de acord cu aprecierea ta, că în Caragiale se unește lumea moravurilor cu cea estetică și deci e depășit esteticul pur. Că e vorba numai de moravuri sub unghi estetic și nu de morală, se vede și din faptul că pe eroii caragialești (pe care tu încerci acum, pe drept cuvânt, să-i prezinți antipatici, chiar odioși) nu-i așteaptă nici o pedeapsă, ci rămân în estetic indiferent”. Ciudat cum, dintre exegeții lui Caragiale, nimeni n-a luat în serios opiniile lui Negoïtescu. Dar, dincolo de cât de mult sau de puțin spun ele despre Caragiale, ele relevă nu numai preocuparea lui Negoïtescu de a răsturna cu o libertate maximă clișeele, ci o viziune asupra artei și esteticului. Altfel, lui Caragiale i se reproșează explicit (cam cum o făcea Gherea) absența unei perspective moralizatoare, rămânerea în pur estetic. Iată cum continuă Negoïtescu: „Această indiferență estetică a lor, dinafară și moral privită, e imorală [...]. Deci salvarea teatrului caragialesc trebuie să vină, așa cum faci tu, din moralitatea viziunii de înscenare, deci din afara operei caragialești. Tu vei prezenta opera lui Caragiale și prin viziunea ta o vei face morală. // Mă îndoiesc că poate avea vreo semnificație reală fluierătura de la premiera *Noaptea furtunoasă*, cum mă îndoiesc că acțiunea școlii să fi fost atât de puternică încât doar prin amoralitatea lui Maiorescu, care a impus acest punct de vedere, să primim fără antipatie decenii de-a rândul acești eroi condamnabili. Mai degrabă, interpretarea maioreșciană s-a impus fiindcă era firească sufletului estetizant. Fă-o, așadar, să nu mai fie firească?”. Continuă Negoïtescu: „Tocmai în moral e omul mai liber, e omul față în față cu centrul structurii sale axiologice. [...] Moravurile nu pot deveni decât estetice, căci valoarea socială îmi pare, cum am spus, capabilă de a se transforma în valoare estetică”.

În fapt, cam aceeași este opinia lui Nicolae Balotă, euphorionistul *par excellence*, despre Caragiale, total ignorată de critica literară. Ceea ce i-ar caracteriza pe scriitorii munteni, spune Balotă într-o încercare de tipologizare cu care începe capitolul despre Pavel Dan din *De la Ion la Ioanide*, este „estetismul (cu toate formele pseudo-estetismului)”. Și exemplificarea e următoarea: „Cei doi Caragiale nu sunt nici pe departe – în acest, sens, fundamental, al prozei *muntenă* – atât de depărtați unul de altul, pe cât se pare. [...] Dar a avea patima stilului, a cuvântului în sine (în mod egal pasionant, fie că își ia zborul de pe buzele unui moftangiu ori ale unui rafinat) implică o non-identificare estetică cu cele spuse, cu cele implicate în cuvânt. Această non-identificare poate fi ironică distanțare (I.L. Caragiale)”. Doar că, revenind la Negoïtescu, în cele din urmă poziția lui se apropie riscant de mult de aceea a lui Gherea, pe care o vom întâlni și la Virgil Nemoianu, unul dintre cititorii cei mai atenți ai lui Negoïtescu. În *Istorie*, dincolo de câteva observații de finețe referitoare la acest „obsedat artizan al cuvântului” care era Caragiale, Negoïtescu aduce în discuție estetismul dramaturgului: „Cinism? Cinic era de bună seamă autorul marionetelor exuberante și cretine din *D-ale carnavalului*, această *commedia dell'arte* băștinașă. Oricum, cinismul caragialian se împletește cu estetismul său – atracția formelor și stilurilor, în care nu profunzimea vederilor contează, ci variabilitatea lor, iscusința de a le alterna”. Și, finalmente, ca o consecință a estetismului, impactul nefast asupra societății românești: „Căci, oricât ar detesta politic lumea creației sale antiutopice, estetic, Caragiale se lasă cu deliciu corupt de ea și astfel, prin empatie, literatura lui devine, din adversară, complice cu antiutopia, influențând în rău pe români. Râsul caragialian atacă nu numai pe adversar, ci și capacitatea morală a emitentului său – și poate în aceasta

constă cinismul unui scriitor atât de agreat și atât de promițător pentru noua critică românească”. Este cam ceea ce avea să spună la un moment dat Nemoianu. Într-o intervenție dintr-o anchetă a revistei „Vatra” pe tema actualității lui Caragiale, Virgil Nemoianu afirmă: „Rămâne însă în picioare faptul (cu regret fie spus) că impactul public al lui Caragiale asupra imaginarului românesc este nesănătos. Tocmai pentru că acesta scrie de fapt iertător și jucăuș, cititorii se simt îndreptățiți în opțiunea lor spre cinism, spre relativism, spre indiferență, spre nivelarea virtuților și viciilor” („Comical simplu”, în „Vatra”, nr. 12, 2012, p. 26). Or, faptele descind, cu toate ocolirile parcurse între timp, din Gherea, care îi reproșa lui Caragiale, în termenii lui Richard Rorty, că nu e un *metafizician*, ci un *ironist* și că opera lui nu are asupra publicului acea influență care se cere unei opere literare: „Caragiale ne dă un fragment din viața reală. Această viață îl face să râdă, și la rândul lui, prin talentul său, ne face să râdem împreună cu el. O dată ce această viață conține anomalii grave, căutând, le vom descoperi atât pe dânsle, cât și dureroasa lor însemnătate. // Dar autorul nostru nu dă anomaliilor acea însemnătate ce le-o dăm noi. El râde și râde cu poftă, nu se simte nici amărăciunea, nici revolta în râsul lui, și de aceea râsul lui nu poate să aibă acea adâncă seriozitate, acea mare însemnătate socială pe care ar putea să o aibă, dacă autorul nostru ar râde cu același talent, dar pătruns de un ideal social înalt. [...] Idealul social călăuzește satira artistului, îndreptându-i râsul, făcând ca acest râs să fie mai serios, mai amar, făcând să ardă mai tare, să ardă acolo unde să fie ars. D-l Caragiale e indiferent în materie de politică socială; el n-are acest înalt ideal trebuincios, ceea ce scade în parte însemnătatea satirei sale”.

Cu atât mai interesant că drept model de ideal social în satiră e invocat Voltaire, un iluminist. Veacul al optsprezecelea ar fi fost numit *veacul lui Voltaire* tocmai datorită idealului înalt din opera sa. Or, Caragiale e, din acest punct de vedere, un anti-iluminist. În locul oricărui fel de militantism, plăcerea, relativizarea, ironia. Oricât ar părea de paradoxal, o întrebare se impune: ideile acestea despre Caragiale, ale lui Negoțescu, ale lui Balotă, ale lui Virgil Nemoianu, nu-și vor fi având rădăcinile (oricât de ascunse) în E. Lovinescu?! În fond, pe ce se bazează verdictul negativ dat de Lovinescu operei lui Caragiale și lui Eminescu? Lipsa lui Lovinescu de sensibilitate pentru Eminescu sau pentru Caragiale are la bază poate tocmai pe o ieșire din estetic; mai exact, un conținut care nu-și găsea loc în viziunea lui Lovinescu despre identitatea și evoluția civilizației române. Căci literatura se află, și la el, în siajul civilizației. Așa se va întâmpla, finalmente, și cu Negoțescu, lucru observat prea bine de Ghe. Grigurcu. Și, în acest caz, va fi având dreptate G. Călinescu în secvența care deschide textul lui despre Agârbiceanu din „Contemporanul”, zicând „cei care combat tendința noastră fac asta fiindcă ar voi să îmbrățișăm tendința lor”. Căci „tendința” lui Lovinescu, bazată pe autonomia esteticului, înseamnă, în realitate, sincronizare cu Europa. Aderare la modernitate. Este, anterior, „tendința” lui Maiorescu; ulterior, a lui Negoțescu însuși.

BIBLIOGRAFIE

- Balotă, Nicolae, 1974. *De la Ion la Ioanide. Prozători români ai secolului XX*, Editura Eminescu, București.
- Balotă, Nicolae, 1999. *Euphorion. Eseuri*, Ediția a doua revizuită și adăugită, Editura Cartea Românească.
- Balotă, Nicolae, 2007. *Caietul albastru, Timp mort 1954- 1955, Remember 1991-1998*, vol I-II, Ediția a treia adăugită, Ideea Europeană, București.
- Călinescu, G., 1941 [1982]. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București [Ediția a II-a, revăzută și adăugită, Ediție și prefață de Al. Piru, Editura Minerva, București].
- Călinescu, G., 1946. *Istoria Literaturii Române. Compendiu*, Ediția a II-a revăzută, Editura Națională Mecu, București.
- Călinescu, G., 1958. „Probleme și exemple”, în „Contemporanul”, nr. 9, 7 martie.
- Cioculescu, Șerban, 1962. „Marginalii la opera lui I. Agârbiceanu”, în „Viața Românească”, nr. 9.
- Cioculescu, Șerban, 1977. *Viața lui I.L.Caragiale. Caragialiana*, Editura Eminescu, București.
- Ciopraga, Constantin, 1970. *Literatura română între 1900 și 1917*, Editura junimea, Iași.
- Ciopraga, Constantin, 2011. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VI, 1954-1955, Coordonare generală și prefață Acad. Eugen Simion, Coordonator redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Nicolae Bârna, Oana Soare, Oana Safta, Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Alina Crihană, Nicoleta Ifrim, Editura Muzeul Național al Literaturii Române.
- Ciopraga, Constantin, 2011. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VII, 1956-1957 – Coordonare generală și prefață Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Mihai Iovănel, Cristina Balinte, Andrei Terian, Andrei Grigor, Nicoleta Ifrim, Alina Crihană, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.
- Ciopraga, Constantin, 2011. *Cronologia vieții literare românești. Perioada postbelică*, VIII, 1958-1959 – Coordonare generală Eugen Simion, Coordonatorul redacțional al ediției Andrei Grigor, Documentare și redactare Cristina Balinte, Mihai Iovănel, Andrei Terian, Nicoleta Ifrim, Andrei Grigor, Editura Muzeului Național al Literaturii Române, București.
- Constantinescu, Pompiliu, 1967. *Scriseri*, Ediție îngrijită de Constanța Constantinescu, cu o prefață de Victor Felea, Editura pentru Literatură, București.
- Cubleșan, Constantin, 2015. *Ion Agârbiceanu – Opere fundamentale*, în „Bucovina Literară”, nr. 3-4, martie-aprilie, p. 6-8.
- Culianu, Ioan Petru, 2000. *Studii românești. Fantasmemele nihilismului. Secretul doctorului Eliade*, Traduceri de Corina Popescu și Dan Petrescu, Nemira, București.
- Dicționar analitic de opere literare românești*, 2007. vol. I-II, Coordonare și revizie științifică: Ion Pop, Casa Cărții e Știință, Cluj-Napoca.
- Dragomirescu, Mihail, 1934. *Sămănătorism, poporanism, criticism*, Editura Institutul de Literatură, București.
- George, Alexandru, 2003. „Citiți-l pe Agârbiceanu”, în *Altereveniri, restituiri, revizuirii*, Editura Cartea Românească, București.
- Grigurcu, Gheorghe, 1981. *Critici români de azi*, Editura Cartea Românească, București.
- Grigurcu, Gheorghe, 1995. „Estetismul deschis al lui I. Negoïtescu”, în „Viața Românească”, anul XC, nr. 9-10, septembrie-octombrie.

- Grigurcu, Gheorghe, 2005. „La o reeditare (I. Negoïtescu)”, în *De la un critic la altul*, Editura Convorbiri Literare, Iași, p. 56-61.
- Hangiu, Ion, 1987. *Dicționar al presei literare românești (1790-1982)*, Argument de Ion Dodu Bălan, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
- Iovănel, Mihai, 2006. *Cornel Regman*, în *Dicționarul General al Literaturii Române*, P-R, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Lovinescu, E., 1925. *Critice. I. Istoria Mișcării „Sămănătoriste”*, Editura Ancora, București, f.a.
- Lovinescu, E., 1970. *Scrieri 3. Aqua forte* [Anexă], Ediție de Eugen Simion, București, Editura Minerva.
- Lovinescu, E., 1981. *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I-III, Editura Minerva, București.
- Manolescu, Nicolae, 2001. *Literatura română postbelică. Lista lui Manolescu. 3. Critica. Esenul*, Editura Aula, Brașov.
- Manolescu, Nicolae, 2003. „Dureri înăbușite”, în „România Literară”, nr. 23.
- Manolescu, Nicolae, 2008. *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Editura Paralela 45, Pitești.
- Manolescu, Nicolae, 2013. „Ion Agârbiceanu. 50 de ani de la moarte”, în „România Literară”, nr. 50.
- Martin, Mircea, 2015. „Ion Negoïtescu, estetul incoruptibil”, în *Radicalitate și nuanță*, Editura Tracus Arte.
- Micu, Dumitru, 1962. „Ion Agârbiceanu la 80 de ani”, în „Viața Românească”, nr. 9, p. 83-85.
- Micu, Dumitru, 1994. *Scurtă istorie a literaturii române*, vol. I, Editura Iriana, București.
- Mihăilescu, Dan C., 1930. *Enciclopedia Română*, Editura Comitetului de redacție al Enciclopediei Române Minerva, Cluj Napoca.
- Mihăilescu, Dan C., 2005. *Îndreptări de stânga*, Humanitas, București.
- Munteano, Basil, 1938. *Panorama de la littérature roumaine contemporaine*, Editions du Sagittaire.
- Naum, A., 1910-1911. „Premiul Eliade-Rădulescu. I. Agârbiceanu, În întunec”, București, 1910 – Raport de A. Naum”, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Științifice”, Seria 2, Tom 33.
- Negoïtescu, I., 1966. *Scriitori moderni*, Editura pentru Literatură, București.
- Negoïtescu, I., 1970. *E. Lovinescu*, Editura Albatros, București.
- Negoïtescu, I., 1970. *Însemnări critice*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
- Negoïtescu, I., 1975. *Engrame*, Editura Albatros, București.
- Negoïtescu, I., 1990. „Agârbiceanu văzut azi”, în „Familia”, nr. 11.
- Negoïtescu, I., 1991. *Istoria literaturii române*, Vol. I (1800-1945), Editura Minerva, București.
- Negoïtescu, I., 1994. *Straja dragonilor*, Ediție îngrijită și prefață de Ion Vartic, Epilog de Ana Mureșan, Biblioteca Apostrof, Cluj.
- Negoïtescu, I., 1997. *Ora oglinzilor*, Pagini de jurnal, memorialistică, epistolar și alte texte cu caracter confesiv, Ediție îngrijită, prefață și note de Dan Damaschin, Editura Dacia, Cluj.
- Negoïtescu, I., Stanca, Radu, 1978. *Un roman epistolar*, Editura Albatros, București.
- Nemoianu, Virgil, 2012. „Comicul simplu”, în „Vatra”, nr. 12, p. 26.
- Ornea, Z., 1970. *Sămănătorismul*, Editura Minerva, București.
- Ornea, Z., 1980. *Tradiționalism și modernitate în deceniul al treilea*, Editura Eminescu, București.
- Ornea, Z., 1995. *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Ornea, Z., 1997. „Un roman inedit al lui Agârbiceanu”, în „România Literară”, nr. 43.
- Ornea, Z., 1999. „Literatură și morală”, în „România Literară”, nr. 26.
- Perpessicius, 1972. *Opere. Mențiuni critice*, vol. 2, Editura Minerva, București.
- Perpessicius, 1972. *Opere. Mențiuni critice*, vol. 5, Editura Minerva, București.

- Poantă, Petru, 1997. *Cercul Literar de la Sibiu. Introducere în fenomenul original*, Editura Clusium, Cluj-Napoca.
- Poantă, Petru, 2006. *Ion Agârbiceanu*, în *Dicționarul General al Literaturii Române*, A-B, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic, București.
- Popa, Marian, 2009. *Istoria literaturii române de azi pe mâine*, I-II, 23 august 1944-22 decembrie 1989, Versiune revizuită și amendată, Editura Semne, București.
- Predescu, Lucian, 1999. *Enciclopedia României Cugetarea. Material românesc. Oameni și înfăptuiri*, Ediție Anastatică, Editura Saeculum I.O. Editura Vestala, București.
- Regman, Cornel, 1973. *Agârbiceanu și demonii, Studiu de tipologie literară*, Editura Minerva.
- Simion, Eugen, 1984. *Scritori români de azi*, III, Editura Cartea Românească, București.
- Șăineanu, Const., 1930. *Noni recenzii(1926-1929)*, Adevărul.
- Valea, Lucian, 2002. *Generația amânată*, Ediție îngrijită de oana Valea și Mircea Măluț, Editura Limes, Cluj-Napoca.
- Vartic, Ion, 1995. *Ion Agârbiceanu*, în Mircea Zăciu, Marian papahagi, Aurel Sasu (coordonatori), „Dicționarul Scriitorilor Români”, A-C, Editura Fundației Culturale Române, București.
- Vasile, Cristian, 2014. *Viața intelectuală și artistică în primul deceniu al regimului Ceaușescu, 1965-1974*, Editura Humanitas.
- Vianu, Tudor, 1981. *Arta prozatorilor români*, Editura Minerva, București.
- Voncu, Răzvan, 2011. „Agârbiceanu (aproape) necunoscut”, în „România Literară”, nr. 1
- Voncu, Răzvan, 2015. „Realismul aspru al lui Agârbiceanu”, în „România Literară”, nr. 4.
- Zăciu, Mircea, 1962. *Ion Agârbiceanu* (prefață), în Ion Agârbiceanu, *Opere, I, Schițe și povestiri*, Editura pentru Literatură, București.
- Zăciu, Mircea, 1964. *Ion Agârbiceanu*, Editura pentru Literatură, București.